

Bijlage HAVO
2021

tijdvak 1

Fries

Tekstboekje

Sichtber wêze yn de mienskip

Sander Warmerdam (1972) is haadredakteur fan de *Leeuwarder Courant*. ‘In minskeminsk’, neamt Warmerdam himsels. Yn syn kantoar op de redaksje lit hy syn ljocht skine op it hjoeddeiske medialânskip en de gaoatyske wrâld, dêr’t de lêzers neffens him ferlet yn hawwe fan in paadwizer: de *Leeuwarder Courant*.

(1) “De minske stiet by my altyd sintraal. Ik sjoch it as myn wichtichste taak om út de kundige, tûke, kreative minsken dy’t hjir wurkje, it
5 bêste nei boppen te heljen. Myn managerfilosofy is dat minsken dy’t mei niget harren wurk dogge ek mear út harrensels helje. Dêrom sjoch ik mysels dan ek mear as coach as in
10 strange lieder. It is oan my om dúdlik te meitsjen wêr’t ik hinne wol. Elkenien hat in soad frijheid, mar ek in eigen ferantwurdlikheid. As ien fan de sjoernalisten syn of har rol net
15 goed oppakt, kriget dy dat te hearren. Sa’n petear is net maklik, mar asto dy as haadredakteur oprjocht ynteressearrest foar dyn minsken, dan hoechst net benaud te wêzen. It
20 moatte konstruktive petearen wêze, dy’t earne ta liede.

(2) De papieren krante bliuwt foar my de basis. De *Leeuwarder Courant* is al fan 1752 ôf in betrouber merk en
25 net fuort te tinken. It is ús taak om de trouwe abonnees, want dat binne se, troch it komplekse, gaoatyske lânskip te lieden. Neist de krante moatte de webside en de app deselde kwaliteit
30 hawwe. De *Leeuwarder Courant* dy’t ik foar eagen haw, moat wat tafoegje, mear kontekst jaan. In koart stikje oer wat der juster bard is, mei in *follow-up* mei it gruttere ferhaal efter
35 it berjocht. Wy moatte minder fragmintearje, faker patroanen bleatlizze en analysearje.

(3) Guon kollega’s hawwe muoite mei it digitale part. Dat moat feroarje. De
40 tiid dat de stikjes allinnich yn de papieren krante ferskynden, leit fier efter ús, al leau ik net dat it papier op de koarte termyn ferdwine sil. Salang’t der papieren abonnees
45 binne, fiel ik it as in plicht om in krante op papier te meitsjen. Foar de groep yn de leeftiid fan tritich oant sa’n fyftich jier is der bygelyks in hybride abonnemint. Dy abonnees
50 hawwe faak net folle tiid om de krante te lêzen. Fia de app en webside krije dy lêzers moarns in nijsoersjoch. Dat binne bygelyks de fiif ferhalen dêr’t de redaksje fan fynt
55 dat se it Fryske nijs bepale. Troch de dei hinne folgje der *updates*. Oan de ein fan de dei wurde de abonnees ek wer bypraat. It moat in mikse wêze fan it rappe nijs en de sjoernalistike
60 ferdjipping.

(4) Dat betsjut dat de sjoernalisten minder isolearre wurkje moatte. Ik haw sûnt koart op moandei en tongersdei in planningsgearkomste yn it
65 libben roppen mei de sjeffen fan de dielredaksjes. Dêr beprate wy wêr’t wy op ynsette. Hokker ûnderwerpen fine wy op dat stuit wichtich? Wat bringe wy lyts en wat pakke wy grut
70 op? Alle kearen as in stik klear is, moatte de skriuwers harren ôffreegje hokker fragen oft de lêzer noch hat. Op dy fragen moatte op ‘e nij antwurden socht wurde, sûnder dat it ‘jo

75 freegje, wy draaie' wurdt. De sjoer-
nalisten moatte der alle kearen op 'e
nij by stilstean hoe't harren stik by de
lêzer oerkomt. Sa'n tweintich jier lyn
wie it allinnich mar in kwestje fan
80 'stjoeren'. Dat is net mear genôch.
De lêzer is mûniger wurden en wol
witte wat ien en oar foar syn eigen
libben betsjut.

(5) De krante moat dêrneist in oer-
sjoch jaan, de feiten rubrisearje,
85 tiidlinen meitsje, in paadwizer foar
Fryslân wurde. De krante moat it
platfoarm fan de provinsje foarmje
dêr't de diskusje syn beslach krijt.

90 **(6)** Wy binne noch wolris wat te
braaf, it mei wol wat prikeljender, wat
mear diskusje, mar dat komt wol. Dêr
bin ik fan oertsjûge. Nei alle reorgani-
saasjes, dat wiene turbulinte tiden,
95 moatte wy ússels wer op 'e nij útfine.
Wat is ús identiteit? Wêr steane wy
foar? Stekwurden dêrby binne:
koersfêst en agindabepalend. Dêr
hawwe wy it mei-inoar oer. Wy
100 moatte net benaud wêze foar
obstakels, net dwaande wêze mei de
konkurrinsje, mar útgean fan ús
eigen krêft.

(7) It oare jier bin ik fan doel om de
105 provinsje yn te gean om mei abon-

nees te praten. Alle kearen nim ik in
pear columnisten mei. Dan geane wy
it petear oan mei de efterban, omdat
ik it wichtich fyn om sichtber te
110 wêzen yn de mienskip. Want dat
wolle wy perfoarst.

(8) Myn ferbliuw yn it bûtenlân hat
myn blik ferromme. Foar de NOS
haw ik fjouwer jier yn Washington
115 wurke. Doe't ik dêr siet, tocht ik wol-
ris, as ik de diskusjes yn it heitelân
folge: wêr meitsje se harren drok
oer? Men sjocht dan guon saken yn
perspektyf en leart te relativearjen.
120 De wrâld is grutter as Fryslân
allinnich. Dy gedachte waach ik mei
yn de besluten dy't ik nim. Regionaal
nijs is prima, mar wy moatte ek
iepenstean foar wat der bygelyks yn
125 Moskou bart. As provinsje moatte wy
ús net ôfsûnderje. Eangst foar de
takomst kin men foar in part
fuortnimme as men de dingen
begrypt en yn in grutter perspektyf
130 sjocht. Myn motto is: grutsk en iepen.
Grutsk op it ferline, de provinsje, ús
identiteit, mar iepen nei de takomst,
nei de wrâld. Net mear en net
minder."

naar: een artikel uit de Moanne, 2018

Frysk amateurtoaniel, hûndert jier freonskip op de planken

(1) It Bûn fan Fryske Toanielselskippen (BFT), sa't de Stichting Amateurtoaniel Fryslân (STAF) by it oprjochtsjen yn 1918 hjitte, ûntstie mei as
5 doel om minsken te ferbinen yn it beoefenjen fan harren ferdivedaasje: toanielspylje. Mei de oprjochting fan it Bûn waard foar de earste kear yn Fryslân de kar makke om yn 'kompetysjeferbân' toaniel te belibjen. Dat wie de offisjele berte fan de Toanielkriich, rûnom ferneamd yn Fryslân, mar ek om utens. Yn it earste
10 winterskofft wiene der acht selskippen dy't it oandoarden om beoardiele te wurden. It begryp toanielkarmaster is doe yntrodusearre. Trije minsken dy't mienden op it toanielflak wol wat kundskip te hawwen, krigen de
15 opdracht om nei selskippen te gean dy't harrensels wol kwetsber opstelle woene.

(2) Yn it doarpshûs stie healweis in tafel mei trije stuollen. Twa karmasters seagen nei it stik en makken
25 harren oantekeningen oer de ûnderfiningen dy't se opdiene troch nei it opfierde stik te sjen. De tredde karmaster hie de spesjale taak om de tekst letterlik te folgjen. Dy krige neat
30 mei fan wat der op de planken barde. Dat wie yndertiid fan grut belang. Der mocht gjin wurd oerslein wurde út it orizjinele skript. En wat te sizzen fan
35 de oanwizingen, dy't yn it toanielboekje tusken skrapkes stiene...! O wee; dêr moast men neffens hannelje! Sa hie de skriuwer it betocht en dus moast it eksakt op dy
40 wize útfierd wurde. Nei ôfrin fan de útfiering skreaune de karmasters in ferslach en dat waard nei de selskip-

pen stjoerd dy't meidiene. Dat wie it dan. De beoardielingen mei help fan
45 sifers waarden op in rychje set en de Toanielkriichwinner wie bekend.

(3) It dielnimmen oan de Toanielkriich naam geandewei ta. Op syn top, yn de njoggentiger jierren fan de
50 foarige iuw, diene der mear as hûndert selskippen mei. Op de fjouwer útferkochte Slújtjûnen yn skouboarch De Lawei yn Drachten, dêr't de selskippen manmachtich
55 fertsjintwurdige wiene, waarden de útslaggen yn de ferskate klassen troch de Kriichlieder bekend makke. In spannend barren foar in soad toanielploegen.

(4) De maatskippij feroaret dan stadichoan. It is net mear in kwestje fan de master en de feint. Wat de toanielskriuwer oan it papier
65 tabetrout, is net mear de mjitte om minsken op it toaniel aksje ûndernimme te litten yn it spyljen fan in ferhaal. De toanielploech makket yntern folle mear in analyze fan itjinge dat op it spylflak delset wurde
70 moat. De ferhaalline is wol de paadwizer om ta in útfiering te kommen, mar de spilers fiere mei-inoar op de repetysje in diskusje oer it delsetten fan spylsênen. Wat nim ik
75 waar? Wat docht dat by my? Hoe sil ik dêr op reagearje? Hokker aksje ûndernim ik dus op it poadium? Fragen dy't mei help fan de regisseur in oare diminsje brochten yn it belibjen fan de tematyk yn in toanielstik.
80 (5) Dy oanpak hie ynfloed op de wize dêr't men op beoardiele wurde woe. Dêrmei wie ek it gefolch dat de opdracht foar de karmasters om in

85 stik te skôgjen in oaren waard. De
trede karmaster wie net mear de
karmaster dy't allinnich mar seach oft
alle toanielteksten wol goed folge
waarden. De oanwizingen by de
90 tekst, tusken de skrapkes, hoegden
net mear letterlik op it toaniel te sjen
te wêzen. It proses dat gearhong mei
de befiningen fan de karmasters
krige in oare lading.

95 **(6)** Selskippen kinne dêrnjonken oan
de ein fan de tweintichste iuw kieze
foar in saneamd neipetear. Der is
dus in ynteraksje tusken de spilers-
ploech en de karmasters, dêr't plak
100 yn is foar de miening fan elkenien
dy't by dit petear oanwêzich is; fan
ynstekker oant dekôrbouwer. De
ynbring fan de karmaster én dy fan
de spylploech binne folle wichtiger. In
105 grut ferskil mei de situaasje sa as dy
yn 1918 betocht wie.

(7) Yn de rin fan de 21ste iuw nimt it
dielnimmen oan de Toanielkriich bot
ôf. Wat in wichtich aspekt dêryn is, is
110 de ekspertize binnen toanielferie-
ningen en -organisaasjes. De kunde

fan bygelyks regisseurs, spilers en
technykminsken nimt ta. Se litte
harren troch begelieding fan profes-
jonele dosinten en ynstânsjes, lykas
115 Keunstwurk, goed op 'e hichte bringe
fan de hjoeddeiske ûntjouwingen op
it mêd fan teaterkeunst.

(8) Dat hat syn wjerslach op de sel-
skippen. De ekspertize sit no foar in
grut part yn de ploech sels. Selsre-
fleksje fynt plak yn it repetysjeproses.
Op dy ynterne wize in oardiel jaan
oer jins eigen produksje, liket foar in
125 soad selskippen en organisaasjes
genôch te wêzen. Dêr liket de
ynbring fan karmasters net mear by
nedich te wêzen.

(9) It liket derop dat it beoardieljen
130 fan toanielprestaasjes minder de
klam krije moat. It is mear fan belang
om selskippen te begelieden yn
harren prosessen om sa te kommen
ta in folweardige produksje mei al
135 syn aspekten: technyk, foarmjouwing,
spulstyl, lokaasje. Spesjalisten út de
Fryske amateurteaterwrâld kinne
dêrfoar dan op maat stipe jaan.

naar: een artikel uit het Friesch Dagblad, 2018

De histoaryske wierheid fan de film Redbad

Op 23 juny 2018 wie yn Ljouwert op it Saailân de iepenloftpremjêre fan de film Redbad. Heechlearaar Goffe Jensma konstatare dat de histoaryske wierheid amper mear telt.

(1) Foaropsteld: Jensma hat de film noch net sjoen. De heechlearaar Fryske taal- en letterkunde fan de Ryksuniversiteit fan Grins basearre 5 syn miening op de trailer, de web-side, en op de *making of*, dy't er yngeand besjoen hat. "Mar ik sil de film wol sjen, fansels. Histoarysk sjoen is sa'n film nijsgjirrich. Ik tink 10 der ek oer om de film yn kolleezjes te brûken."

(2) Yn Redbad bart neffens Jensma wat aparts: De tradisjonele opfetting oer de skiednis, nammentlik dat de 15 kristenen goed binne en de heidenen ferkeard, wurdt omdraaid. De film suggerearre dat yn it heidendom – Redbad wie in heidenske kening dy't tsjin de al kerstene Franken¹⁾ stried – 20 in bepaalde krêft sit dy't úteinlik yn de identiteit fan de Nederlanners trochkrongen is. It heidendom wurdt ek posityf delset, om't de froulju as sterke persoanen nei foaren komme.

(3) Jensma is it net iens mei de fyzje fan de makkers fan de film dat Redbad gjin Frysk prate. Sy ferdigenje dêrmei harren kar foar it Nederlânsk en Ingelsk yn de film. Yn it ryk fan 30 Redbad waard neffens Jensma wol deeglik Frysk praat, al sil dat in hiel oare foarm west hawwe as dy't wy no kenne. De kar foar it Ingelsk hat der benammen mei te krijen dat ynternasjonale stjerren fêstlein wurde koene. 35 Sa spilet Jonathan Banks út de Amerikaanske telefyzjesearje *Breaking*

Bad de rol fan Pepijn, de ûnferbidlike kening fan de Franken.

40 (4) Dat bringt Jensma op ien fan de wichtichste saken dy't him bybleaun is nei't er him yn it spektakelstik ferdjippe hie. De film ferhearliket geweld en tilt op fan sensaasjesucht. 45 In foarbyldsje dêrfan is dat Redbad op syn hynder foarby riden komt mei in ôfhakke holle fan in fijân yn 'e hân. De heechlearaar bringt de film yn ferbân mei *re-enactment*, mei groepen minsken dy't foar de aardichheid in histoaryske fjildslach neispylje. "It geweld wurdt útfargerutte."

(5) Jensma stelt fêst dat de grins tusken histoarysk drama en fantasy 55 altyd hiel tin is. Dat spilet by dizze produksje noch mear om't der oer de iere midsiuwen mar sa'n bytsje bekend is. "Moatst in fantastysk ynlibbingsfermogen hawwe." Foar 60 histoarysk en akademysk is dat les-tich. "Wy binne wend om ús kennis te basearjen op boarnen en it ferlykjen fan boarnen." Yn de film rinne realisme en in hiel soad fantasy troch 65 inoar hinne, konkludearre Jensma. Der binne allinnich mar archeologyske boarnen, materiaal dat by terpopgravingen fûn is. Ut dy tiid is no ienris mear metaal bewarre 70 bleaun as oar mear freedsum materiaal, sa as klean. Om't der in protte izer fûn is, oerhearsket in byld fan skylden, harnassen, spearen en swurden. "In tige algemien byld. It is 75 diskutabel oft dat kloppet."

(6) Jensma skat yn dat minder as ien op de tûzen Nederlanners bekend wie mei Redbad. Wol is der in streaming ûnder de Friezen dy't
80 graach sjen soe dat der in protte fan it âld-Fryske ryk opholpen wurde soe. "Dy roppe in heidensk Fryslân op." In foarbyld dêrfan is de folkmetalband Baldrs Draumar. "Dat is ek in wize
85 fan kultuerbelibjen."

(7) It past neffens Jensma yn de trend dat histoarje en kultuer net mear sasear op kennis basearre binne, mar hieltyd mear in belibbing
90 wurde. "Dêr foldocht dizze film 100 persint oan. It is suver allinnich in belibbing mei in soad sensaasje."

naar: een artikel uit de Leeuwarder Courant, 2018

noot 1 De Franken wie in samling fan folken dy't yn de tredde iuw nei Kristus yn it noarden en noardwesten fan Dútslân wennen. Kerstenje betsjut it bekearen ta it kristendom.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.